

*Katarzyna Anna Drozd-Urbańska*

Uniwersytet Warszawski,  
ORCID: 0000-0002-2544-4877

**Przemiany społeczno-polityczne lat 90. XX wieku  
a tożsamość jednostki w literaturze wspomnieniowej  
na przykładzie utworu Alhierda Bacharewicza  
*Мае дзевяносьця***

Schyłek XX wieku to czas intensywnych przemian społeczno-politycznych w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej. Deklaracje niepodległości republik tworzących ZSRR, a następnie formalne rozwiązanie Kraju Rad zapoczątkowało transformację polityczną, gospodarczą i społeczną. W przypadku Republiki Białorusi koniec minionego stulecia to początek nowego rozdziału w dziejach, który wyznacza wspomniany już rozpad ZSRR w 1991 r., pierwsze demokratyczne wybory w 1994 r., a także referendum w 1995 r. i zmiany konstytucji w 1996 r.<sup>1</sup> To właśnie te wydarzenia zdeterminowały aktualną rzeczywistość polityczną i społeczną Białorusi. Są też przedmiotem badań i ożywionej dyskusji historyków, politologów i intelektualistów zarówno w byłej republice Kraju Rad, jak i na arenie międzynarodowej<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Patrz więcej: P. Foligowski, *Białoruś. Trudna nie-podległość*, Wrocław 1999; D.R. Marples, *Belarus a denationalized nation*, New York 2012.

<sup>2</sup> K. Falkowski, *25 lat transformacji na obszarze poradzieckim – osiągnięcia, problemy i wyzwania*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. XIV, nr 3, s. 29–59; K. Świder, *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Warszawa 2015; R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białorusi w latach 1991–2011. Studium politologiczne*, Polkowice 2011.

Od politycznej transformacji minęło 30 lat, co stanowi dystans czasowy pozwalający skonfrontować ówczesne oczekiwania z rzeczywistością, dokonać oceny planów i ich realizacji. Dotyczy to szczególnie kwestii politycznych, w tym rządów Aleksandra Łukaszenki, pozycji Białorusi na arenie międzynarodowej i rozwoju gospodarczego, a także warunków bytowych, zależnych od wszystkich wymienionych powyżej czynników. Ponadto pokolenie, które w okresie przemian wkraczało w dorosłość i optymistycznie patrzyło w przyszłość, dziś w pełni dojrzałe, z dystansem ocenia minione zdarzenia i ich obecne konsekwencje<sup>3</sup>.

Krytyczne spojrzenie na wydarzenia lat 90. XX wieku jest jednym z motywów współczesnej literatury białoruskiej. Do tego okresu nawiązuje zarówno beletrystyka jak i utwory o charakterze wspomnieniowym. Warto tutaj wymienić takich autorów jak Artur Klinau, Ihar Babkou czy Wiktar Marcinowicz, którzy przełom wieku XX/XXI czynią istotnym elementem fabuły. Bohaterowie zaś wielokrotnie powracają do momentu politycznej transycji i przywołują ówczesne nastroje społeczne podkreślając optymizm własny, zazwyczaj typowy dla pokolenia młodych<sup>4</sup>. Natomiast dokonana z perspektywy lat ocena zawiera szereg uwag, co do kierunku politycznych przemian i wypadła negatywnie. W gatunkach prozy fikcjonalnej w obrazie schyłku minionego stulecia eksponowana jest więc jego ambiwalencja. Z jednej strony to czas nadziei, z drugiej zaś rozczarowań<sup>5</sup>.

W badaniu obrazu lat 90. XX wieku przydatne są narzędzia wypracowane do analizy literatury jako medium pamięci<sup>6</sup>. To w niej, jak zauważa Alle-

---

<sup>3</sup> P. Długosz, *Adaptacja pokoleń społeczeństw postsowieckich do radykalnych zmian społecznych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2020, nr 2, s. 9–35.

<sup>4</sup> Niektóre osoby obawiające się rzeczywistości po rozpadzie ZSRR podjęły próby samobójcze. Swietłana Aleksijewicz w książce *Urzeczeni śmiercią* oddaje głos osobom, które targnęły się na życie i udało się je uratować, a także rodzinom osób, dla których pomoc przyszła zbyt późno. Patrz więcej: S. Aleksijewicz, *Urzeczeni śmiercią*, Warszawa 2001.

<sup>5</sup> Na temat obrazu schyłku XX wieku we współczesnej białoruskiej prozie pisałam w artykule: *Czas przełomu i nadziei – obraz schyłku XX wieku we współczesnej literaturze białoruskiej na przykładzie powieści A. Klinaua „Szalom” i I. Babkoua „Chwilinka. Try historii”*, „Acta Polono-Ruhena” 2021, XXVI/3.

<sup>6</sup> Na aspekt roli pamięci komunikatywnej w percepcji schyłku XX wieku zwracałam uwagę we wspomnianym już artykule: *Czas przełomu i nadziei – obraz schyłku XX wieku we współczesnej literaturze białoruskiej na przykładzie powieści A. Klinaua „Szalom” i I. Babkoua „Chwilinka. Try historii”*, „Acta Polono-Ruhena” 2021, XXVI/3.

ida Assman, utrwalone zostają w konkretny sposób określone wydarzenia<sup>7</sup>. Ma to znaczenie w przypadku współczesnych realiów społeczno-politycznych Białorusi, gdzie obraz przeszłości zarówno tej odległej jak i bliskiej podlega manipulacjom ze strony władzy. Jest dostosowywany do aktualnych potrzeb politycznych. Okres transformacji schyłku wieku wpisuje się w pamięć komunikatywną, której istotnym elementem jest przekaz medialny<sup>8</sup>. W warunkach białoruskich jest on w zasadzie w pełni kontrolowany przez władze. Stąd też rosnące znaczenie opisu wydarzeń przekazywanego w literaturze, ponieważ nie podlega wpływom rządzących. Choć należy również podkreślić, że współczesna literatura w języku białoruskim ma wąski krąg odbiorców, a przywołanych w niniejszym tekście pisarzy można uznać za twórców niszowych. Warto zaznaczyć, że drukują oni utwory w wydawnictwach niezależnych, pozostających poza kontrolą aparatu państwa, co ma oczywiście określone konsekwencje. Twórczość ich w niewielkim zakresie bywa przedmiotem ożywionej dyskusji publicznej, również akademickiej<sup>9</sup>. Tylko wybrane elementy fabuły są analizowane przez literaturoznawców. Najczęściej jednak pomija się kwestie dotyczące polityki i sposobu przedstawienia władzy, a także relacji na linii władza-obywatel.

Właśnie aspekt społeczno-polityczny został ujęty w autobiograficznym utworze Alhierda Bacharewicza *Мае дзевяностыя*. W przypadku literatury wspomnieniowej należy zwrócić uwagę na klucz doboru przywoływanych wydarzeń. Niewątpliwie zdominowany jest on przez indywidualne doświadczenia autora, w tym jego wiek i przeżywane emocje – pozytywne bądź negatywne. Przemiany społeczno-polityczne na Białorusi przypadły na niezwykle istotny moment w życiu Bacharewicza. Na początku lat 90. XX wieku był jeszcze nastolatkiem, natomiast u schyłku stulecia – młodym

---

<sup>7</sup> A. Assmann, *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków 2009, s. 101–142.

<sup>8</sup> S. Dec-Pustelnik, *Problem zmienności pamięci zbiorowej a media/nośniki pamięci*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa” 2018, nr 11, s. 108.

<sup>9</sup> Mimo pomijania kwestii związanych z oceną władzy w odniesieniu do twórczości wspomnianych pisarzy zdobywają oni uznanie poza granicami rodzimej Białorusi. Warto podkreślić, że zarówno Ihar Babkou i Alhierd Bacharewicz byli wielokrotnie nominowani do Literackiej Nagrody im. Jerzego Giedroycia. Babkou był jej laureatem w 2014 r. za utwór: *Chwilinka. Try historyi*. Laureatem prestiżowych nagród międzynarodowych był także Wiktar Marciniowicz.

mężczyzną. Ostatnia dekada XX wieku miała więc decydujący wpływ na pisarza, w tym wybór drogi życiowej i kształtowanie własnej tożsamości. Niewątpliwie tożsamość jest zagadnieniem złożonym i jak zauważa Elżbieta Kornacka-Skwara może odnosić się zarówno do jednostki jak i grupy:

W odniesieniu do jednostki mówimy o konstruowaniu, kształtowaniu własnej tożsamości, bądź o jej przedefiniowywaniu (np. w kontekście migracji, wpływów kulturowych). Takie określenia, jak: tożsamość społeczna, tożsamość kulturowa czy tożsamość narodowa odnoszą się do zbiorowości<sup>10</sup>.

Wydarzenia lat 90. XX wieku miały więc wpływ zarówno na tożsamość jednostki jak i zbiorowości i to one będą przedmiotem niniejszej analizy. W przypadku Bacharewicza ukształtowały go i zadecydowały o przyszłości, tak w sferze zawodowej jak i prywatnej. Natomiast w odniesieniu do zbiorowości określiły stosunek narodu do języka białoruskiego i dowiodły silnego przywiązania starszego pokolenia do radzieckiej przeszłości, co wykorzystał w drodze do władzy i na początku rządów Alaksandr Łukaszenka<sup>11</sup>. Ponadto nadal aktualne pozostają opisane powyżej aspekty związane z pamięcią komunikatywną. Utwór Bacharewicza i przywołane w nim wydarzenia są więc jednym z jej istotnych elementów.

Osobisty wymiar schyłku minionego stulecia podkreśla już tytuł książki *Мае дзевяностыя*, wydanej w 2018 r., a więc niemal 30 lat od przemian społeczno-politycznych na Białorusi. Pisarz urodzony w 1975 r. u progu transformacji miał 16 lat. Tym samym był w okresie adolescencji na granicy jej dwóch faz: wczesnej (między 10 a 15–16 r. życia) i późnej (do 20 roku życia)<sup>12</sup>. W psychologii właśnie czas adolescencji postrzegany jest jako jeden z najważniejszych w kształtowaniu tożsamości. Jak podaje Dagmara Musiał:

Według E.H. Eriksona głównym zadaniem rozwojowym adolescencji jest ukształtowanie tożsamości. Zasadniczym problemem młodzieży jest poszukiwanie własnej tożsamości oraz zachowania nastawione na osiągnięcie wybranych celów. W fazie kryzysu poczucia tożsamości młody człowiek stoi przed

<sup>10</sup> E. Kornacka-Skwara, *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe im. Akademii Jana Długosza w Częstochowie” 2011, z. XX, s. 115.

<sup>11</sup> Patrz więcej: A. Eberhardt, *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008*, Warszawa 2008.

<sup>12</sup> D. Czyżowska, *Kształtowanie się tożsamości a sposób rozważania dylematów społeczno-moralnych przez młodzież*, „Psychologia Rozwojowa” 2007, t. 12, nr 3, s. 65.

wieloma problemami wiążącymi się z koniecznością samookreślenia. Jest to podstawowe zadanie dla dorastającej młodzieży. Jest to proces zróżnicowania siebie od innych, zmierzający do określenia siebie jako odrębnej jednostki<sup>13</sup>.

Jak wynika z powyższej wypowiedzi już sam proces dojrzewania jest okresem trudnym właśnie ze względu na konieczność określenia własnej tożsamości. Odbywa się to poprzez obserwację innych. W przypadku Bacharewicza dodatkową komplikacją był moment dziejowy i wyzwania z niego wynikające, choć z pozoru czas tranzyjacji sprzyjał większej swobodzie. Zatem transformacja społeczno-polityczna niewątpliwie wpłynęła na kształtującą się tożsamość pisarza świadomego przełomowości odbywających się wydarzeń. Pod ich wpływem dokonywał ważnych wyborów światopoglądowych dotyczących zarówno kwestii politycznych i języka. Z uwagą też obserwował bliskich i znajomych, a także osoby postronne oceniając różne postawy wobec zastanej rzeczywistości. Należy podkreślić rolę otoczenia w kształtującej się osobowości autora. Na kwestię środowiska zwracał uwagę Mathews:

wybory dotyczące tożsamości podejmowane są ze względu na innych, wybieramy siebie, spoglądając w stronę świata społecznego, który nas otacza i który popycha i pociąga w różne strony<sup>14</sup>.

Słowa te trafnie charakteryzują postawę Bacharewicza, który kilkakrotnie w toku narracji podkreślał, że podejmując ważne decyzje starał się wyróżnić spośród innych. Tym samym akcentował swoją indywidualność, a także prawo do samostanowienia. Wydaje się, że tak silna potrzeba zaznaczenia własnej odrębności mogła wynikać z relacji obywatel–władza w ZSRR. Władza dążyła bowiem do unifikacji społeczeństwa, a wszelkie przejawy indywidualności były przez nią negatywnie postrzegane i dławione. Ludzie w ograniczonym stopniu mogli decydować o sobie jak i kraju, w którym żyli. Idealnego obywatela cechowało posłuszeństwo, oddanie partii i państwu, bezrefleksyjne wykonywanie poleceń zwierzchników na każdym szczeblu życia zawodowego, a także postępowanie według określonych schematów w życiu prywatnym. Taką postawę należało też przekazać kolejnym

<sup>13</sup> D. Musiał, *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji*, „Studia z Psychologii w KUL” 2007, t. 14, s. 80.

<sup>14</sup> G. Mathews, *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, Warszawa 2005, s. 43.

pokoleniom. Dzieci od najmłodszych lat były pod wpływem propagandy m.in. poprzez organizacje typu pionierzy, do której należał również Bacharewicz. Autor przyznaje, że nikt go nie pytał o zdanie, gdy wstępował do tej organizacji. Po prostu byli tam wszyscy rówieśnicy. Dzieciństwo i wczesna młodość Bacharewicza przypadła więc na lata, gdzie podmiotowość człowieka nie była kwestią nadrzędną ustępując aspektom związanym z polityką państwa.

Autor podkreśla, że na początku lat 90. XX wieku nastąpiły zmiany. Okres ten zbiegł się z jego decyzją o wstąpieniu do Komsomołu, gdzie ku zaskoczeniu pisarza, oczekiwano jasnej deklaracji ideowej, a w przypadku przystąpienia - zaangażowania. Bacharewicz odmówił, uzasadniając antykomunistycznymi poglądami<sup>15</sup>. Zaistniała sytuacja dowodzi nie tylko rozpoczętych już przemian w tej części Europy Wschodniej, ale przede wszystkim ich wpływu na życie człowieka, w tym kształtującej się tożsamości. Był to moment, gdy pisarz wreszcie poczuł, że jego zdanie jest istotne, mógł podkreślić swoją odrębność i tym samym wyróżnić się z grupy należącej do Komsomołu. Właśnie te dwa czynniki: podejmowanie własnych, niewymuszonych przez otoczenie decyzji i działania akcentujące indywidualność i osobowość są ważne w aspekcie tożsamości. Ze względu na wiek Bacharewicz przywiązywał dużą wagę do swobody decyzji. Przyznaje, że pod tym względem lata 90. XX wieku były wyjątkowe. Miał to niebywałe szczęście, że mógł decydować. W zasadzie poczucie wolności jest doświadczeniem jego pokolenia, które nie będzie dane kolejnemu z powodu kierunku rządów Łukaszenki<sup>16</sup>.

To właśnie dzięki przemianom i wynikającym z nich chwilom wolności lat 90. XX wieku Bacharewicz mógł próbować różnych ról. Możliwość sprawdzenia siebie w różnych rolach jest niezwykle istotna w kwestii określenia siebie, na co zwraca uwagę D. Musiał:

<sup>15</sup> А. Бахарэвіч, *Мае дзевяносьця*, Мінск 2018, с. 45.

<sup>16</sup> Bacharewicz wyraźnie różnicuje lata 90. XX wieku ze względu na możliwość dokonywania wyborów. Ich początek cechowała dość duża swoboda wynikająca z dynamicznie zachodzących przemian społeczno-politycznych. Natomiast schyłek to narastający autorytaryzm rządów A. Łukaszenki. Autor szczególnie odczuł to będąc studentem. Z korytarzy uczelni zaczęto zdejmować plakaty propagujące hasła niezgodne z polityką państwa; ibidem, s. 115. Patrz także: R. Czachor, *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnieuropejski” 2014, nr 5/1, s. 31–44; R. Czachor, *Transformacja systemu politycznego w Białorusi w latach 1988–2001*, Polkowice 2016.

Młody człowiek musi mieć prawo do indywidualnego przeżywania tego okresu, do eksperymentowania rolami, podejmowania ich i ponoszenia za nie konsekwencji. Musi mieć prawo do wyboru swojej drogi życiowej, do osiągnięcia swego celu poprzez porażki i sukcesy<sup>17</sup>.

Lata 90. XX wieku to okres, kiedy grał wraz z zespołem *Prowokacja*, wykonując autorskie teksty. Zarówno ich sceniczny image jak i śpiewane treści wzbudzały zdziwienie. Jednak wykorzystując sprzyjający czas, kapela występowała nawet w szkołach. Jednocześnie Bacharewicz próbował swych sił w literaturze zarówno w poezji, jak i prozie. Prezentował utwory na spotkaniach, gdzie oceniali je starsi literaci. Przyznaje, że z obawami i niepewnością stawiał pierwsze kroki na scenie literackiej równocześnie doceniając, że mógł sprawdzić się w różnych zawodowych rolach. Ostatecznie wygrało zamiłowanie do literatury<sup>18</sup>.

Niewątpliwie następną istotną decyzją kształtującą pisarza i determinującą sposób postrzegania rzeczywistości był wybór języka. Bacharewicz dorastał w kulturze zdominowanej przez rosyjski – słyszał go na ulicach, w domu i w szkole. Język białoruski poznawał na lekcjach literatury i mowy. Zainteresował się nim i tworzoną przezeń kulturą pod koniec lat 80. XX wieku, czytając gazety. Dokładnie opisuje towarzyszące temu okoliczności. Autor wskazuje na urzeczenie językiem białoruskim i w ogóle białoruszczyzną, choć samo pojęcie uważa za niezbyt trafne i nie w pełni oddające istotę rzeczy. Podkreśla, że jest konsekwentny po dzień dzisiejszy trwa w swym postanowieniu<sup>19</sup>.

Kwestia języka w aspekcie tożsamości, zarówno jednostki jak i zbiorowości jest jednym z najistotniejszych elementów. Jest to bowiem najprostszy sposób odróżnienia siebie od innych. Poprzez język człowiek opisuje otaczający go świat, wyraża emocje, a także definiuje pojęcia abstrakcyjne<sup>20</sup>. Język jako narzędzie komunikacji pełni więc istotną rolę, zarówno w życiu pojedynczego człowieka, jak i zbiorowości, której jest częścią. Jak podaje Edwards język i tożsamość są nierozzerwalne wpływając na siebie

<sup>17</sup> D. Musiał, op. cit., s. 82.

<sup>18</sup> А. Бахарэвіч, *Мае дзевяностыя*, Мінск 2018, с. 137, 156, 160.

<sup>19</sup> Ibidem, s. 59–60.

<sup>20</sup> Patrz więcej: A. Sadowski, *Język komunikacji a język grupy etnicznej na przykładzie krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Pogranicze. Studia społeczne” 2018, t. XXXII, s. 113–115.

wzajemnie<sup>21</sup>. To właśnie język białoruski i poznanie kultury przezeń tworzonej skłoniły Bacharewicza do stawiania pytań dotyczących własnej tożsamości, a następnie dziedzictwa kulturowego Białorusi i jej przyszłości. Wiek nastoletni, w jakim znajdował się autor sprzyjał też potrzebie manifestowania otoczeniu własnego ja poprzez wyróżnienie się spośród innych. Używając więc w życiu codziennym białoruskiego spełniał młodzieńcze aspiracje w zakresie demonstrowania odmienności. Była też w tym pewna zaczepność: przywołuje sytuacje, w których użycie języka białoruskiego wywołało atak agresji ze strony nieznanego mu ludzi – pisarz został pobity. Zatem używanie w przestrzeni publicznej białoruskiego zwracało uwagę osób znajdujących się w najbliższym otoczeniu i często prowokowało ich reakcję: od nieprzychylnych komentarzy po akty bezpośredniej agresji. Najłagodniejszym przejawem zainteresowania była po prostu dyskusja. Bacharewicz wspomina:

Я ў той час прагна накідваўся на любое новае чытво, дык узяўся і за гэты баявы лісток, пачытаў – і мне спадабалася. Мне хацелася яшчэ – і я пачаў паляваць на нацыяналістычную літаратуру.

На дзіва, такая знайшлася – нібы толькі й чакала, калі я прачнуся.

Гэта быў зусім нечаканы погляд на краіну, у якой я жыў, і мне раптам зрабілася ясна, дзе я, хто я, у чым цэнс таго, што адбываецца навокал, і чаго можна чакаць ад найбліжэйшае будучыні. Вядома, усё гэта цудоўна зрэзаніравала і з маім падлеткава-юначым пратэстным настроем – падсвядома з ўжо тады шукаў альтэрнатыву ўсяму, з чым сутыкаўся, мне было важна заўжды бацьць супрацьлегласць заведзенаму парадку, і так яно і засталася на ўсё жыццё. Як толькі нешта робіцца мэістрымам, я станаўлюся на бок альтэрнатыбы або сам імкнуся яе стварыць. Гэта ня лечыцца, гэта арганічна частка мяне - як і мая беларускасьць<sup>22</sup>.

W przypadku Bacharewicza mówienie po białorusku odegrało istotną rolę nie tylko w kształtowaniu tożsamości własnej, ale również w szerszej perspektywie – postrzeganiu siebie jako Białorusina. Autor przestał utożsamiać się z obywatelem ZSRR i uważać Białoruś tylko za część administracyjną Kraju Rad. Zainteresował się również historią i bacznie obserwował zachodzące zmiany.

<sup>21</sup> J. Edwards, *Language and identity: Key Topics in Sociolinguistics*, New York 2009, s. 20.

<sup>22</sup> А. Бахарэвіч, op. cit., s. 60.



Kwestia języka jest nie tylko zagadnieniem istotnym w przypadku określenia tożsamości zarówno jednostki jak i zbiorowości, co równie złożonym. Bacharewicz podkreśla, że od czasu przemian społeczno-politycznych język białoruski pełni ambiwalentną rolę dla nacji. Z jednej strony łączy osoby używające go na co dzień, wskazując też na ich poglądy polityczne<sup>23</sup>. Z drugiej zaś jego forma zapisu – narkamouka czy taraszkiewica – jest istotą sporu wśród użytkowników. W tej kwestii Bacharewicz jednoznacznie opowiada się za taraszkiewiczą, wybór uzasadniając osobliwościami fonetycznymi języka białoruskiego, w pełni oddanymi przez tę formę. Oczywiście problem zapisu i preferencji systemu jest sprawą złożoną<sup>24</sup>. Niemniej autor wyraża swoje poglądy jednocześnie podając ich motywację<sup>25</sup>. Ponadto język białoruski dzieli naród na osoby posługujące się nim i nie. Tym samym język bywa zarzewiem wewnętrznego konfliktu<sup>26</sup>.

W odniesieniu do kwestii języka należy jeszcze wspomnieć o kolejnym aspekcie związanym z tożsamością zbiorowości. Bacharewicz podkreśla rolę referendum z maja 1995 r. dotyczącego m.in. wprowadzenia jako drugiego języka urzędowego rosyjskiego. W latach 1990–1995 język białoruski był jedynym urzędowym na Białorusi. Właśnie zapoczątkowana u progu lat 90. XX wieku druga fala białorutenizacji wywołała lęk w społeczeństwie, szczególnie u osób zajmujących stanowiska w administracji państwowej. Obawiały się one, że konieczność szybkiego przyswojenia języka białoruskiego będzie warunkiem zachowania dotychczasowych stanowisk<sup>27</sup>. Przeprowadzone referendum i jego wyniki spowodowało, że wprowadzony język rosyjski jako drugi urzędowy wyparł białoruski z niemal wszystkich sfer życia. Sytuacja językowa od lat 90. XX wieku jest zmienna i zależy od aktualnych uwarunkowań politycznych<sup>28</sup>.

---

<sup>23</sup> Na początku XXI wieku porozumiewanie się po białorusku było uznawane za przejaw nacjonalizmu. Natomiast osoby używające tego języka postrzegano jako przeciwników A. Łukaszenki. Język białoruski dla Bacharewicza był formą protestu. Ibidem, s. 80.

<sup>24</sup> Т. Рамза, *Тарашкевіца і наркамуйка: ці ёсць граматычнае процістаянне?*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2018, t. LXVI, s. 409–432.

<sup>25</sup> Ibidem, s. 77–79.

<sup>26</sup> Ibidem, s. 76–77.

<sup>27</sup> Patrz więcej: Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795–2000*, Lublin 2002, s. 259–272; E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 1999, s. 220–221.

<sup>28</sup> Po aneksji Krymu w 2014 r. przez Rosję sytuacja języka białoruskiego uległa poprawie. Patrz więcej: P. Rudkouski, *Komentarze OSW. Miękką białorutenizacją. Ideologia*

Bacharewicz wybór Białorusinów podczas referendum nazywa największą pomyłką w historii nacji. Zauważa, że w połowie lat 90. XX wieku w zasadzie społeczeństwo powoli przyzwyczajało się do języka białoruskiego. Podjęta decyzja była w jego ocenie niewłaściwa i pochopna. Dokonuje oceny narodu w dość ostrych słowach zarzucając brak godności i nastawienie na materialny aspekt życia. Uważa, że referendum w 1995 r. to moment kluczowy w dalszych losach nacji, w tym jej tożsamości. Ograniczyła ona istotny element służący samoidentyfikacji i budowaniu jedności. Być może wybór ten przyczynił się też do stosunkowo dużej tolerancji wobec działań rządzących. Przez długie lata mimo trudnych warunków bytowych, jak i braku poszanowania swobód obywatelskich m.in. nieprzestrzeganiu procedur demokratycznych podczas wyborów, łamania praw człowieka Białorusini w dość ograniczony sposób manifestowali swoje niezadowolenie<sup>29</sup>. Wybór narodu miał wpływ na życie jednostek, w tym autora. Bacharewicz posługujący się białoruskim i piszący w tym języku ma ograniczone grono czytelników będąc w pewnej mierze twórcą niszowym. Tak komentuje dzień referendum:

Адзін з самых балючых і страшных момантаў 90-х – гэта, вядома рэферэндум 14 траўня 1995-га. Траўма ад яго засталася дагэтуль – і я разумею, што зана прадўзначыла шмат што ў маім жыцці, у творчасці, у стаўленьні да людзей і падзей, дый і надзей таксама. Гэта пасля таго дня паволі, але незваротна, выклікаючы неверагодны, практычны фізычны боль, у мяне і белмі шмат у каго зь беларускамоўных тых гадоў пачалі зьнікаць ілюзіі адносна так званага нашага Народу<sup>30</sup>.

Doświadczeniem kształtującym tożsamość Bacharewicza było uczestniczenie w protestach na placu Niezależności w Mińsku. To sytuacja wyjątkowa ze względu na konieczność stanowczego wyrażenia swych poglądów

---

*Białorusi w dobie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, 2017, nr 253, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-11-03/miekk-bialorutenizacja-ideologia-bialorusi-w-dobie-konfliktu> [dostęp: 15.03.2023].

<sup>29</sup> T. Bakunowicz, *Komentarze OSW. Gra według reguł Łukaszenki: opozycja polityczna na Białorusi*, 2015, nr 176, [https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze\\_176.pdf](https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_176.pdf) [dostęp: 15.03.2023]; R. Sadowski, *W cieniu Łukaszenki. Opozycja na Białorusi*, „Wolność i solidarność. Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury” 2012, nr 4, s. 94–103, [http://civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WiS\\_04\\_.pdf](http://civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WiS_04_.pdf) [dostęp: 15.03.2023].

<sup>30</sup> А. Бахарэвіч, *op.cit.*, s. 227.

i gotowość do ewentualnego poniesienia konsekwencji swojego zachowania. Przyznaje, że wydarzenie to zmusiło go do refleksji i zastanowienia się nad własnymi poglądami politycznymi. Musiał opowiedzieć się po jednej ze stron i dołączyć do protestujących lub odejść. Miał poczucie, że jego zdanie jest ważne. Tacy jak on na placu tworzyli historię. Ponadto autor zwraca uwagę na panującą wówczas atmosferę: zgromadzeni ludzie mieli poczucie wspólnoty, a także przekonanie o możliwości dokonania zmian. Wyjście na ulice dowodzi także przemiany, jaka zaszła w zbiorowości – po latach pokornego życia w warunkach społeczno-politycznych narzuconych przez ZSRR mieli odwagę zademonstrować swoje stanowisko<sup>31</sup>.

Równie istotne w aspekcie kształtowania tożsamości autora były pierwsze wybory na prezydenta w Białorusi. Bacharewicz wspomina klimat polityczny tamtych dni. Wprost przyznaje, że nie głosował na nadal sprawującego urząd Łukaszenkę, a na jego kontrkandydata Zianona Paźniaka. Wybory były okazją do bacznej obserwacji osób z najbliższego otoczenia i wyrażanych przez nie poglądów.

Warto także wspomnieć o jednym z solowych występów Bacharewicza, jaki odbył się w 1995 r. Do Domu Literata zostali zaproszeni pisarze i artyści, w tym także autor ze swoim zespołem – Prowokacja. Z powodu braku odpowiedniego sprzętu zdecydował się wystąpić solo. Sam przyznaje, że jego wygląd mógł być odebrany niejednoznacznie, podobnie jak image sceniczny. Nie spodziewał się tylko, że całe spotkanie zostanie nagrane, a następnie wykorzystane w celach propagandowych i wyemitowane w telewizji, nie tylko na Białorusi, ale też w Rosji. Uczestników spotkania przedstawiono jako skrajnych nacjonalistów zagrażających państwu. W tym celu specjalnie wykadrowano i wycięto fragmenty występów tak, by zdyskredytować białoruskojęzyczny ruch. Oczywiście Łukaszenka deklarował obronę państwa przed takimi „elementami”<sup>32</sup>. Niewątpliwie więc wyemitowany w telewizji program świadczy o manipulacji władzy w przekaz medialny, a tym samym w pamięć komunikatywną. Obraz przemian przedstawiony we wspomnieniach jest wolny od ingerencji rządzących. Ponadto wydarzenie to miało też wpływ na poczucie jedności zgromadzonych tam osób. Obnażyło prawdziwy kierunek rządów Łukaszenki i jeden z głównych ich celów powolne

<sup>31</sup> Ibidem, s. 45–46.

<sup>32</sup> Ibidem, s. 107–109.

ograniczanie wolności. Sam autor przekonał się, że niejednokrotnie za swoje poglądy będzie narażony na drwinę i niezrozumienie.

We wspomnieniach często powraca także kwestia ubioru i w ogóle wyglądu zewnętrznego, tak istotnego w przypadku kształtującej się tożsamości. Bacharewicz podkreśla, że właśnie w tym okresie poprzez wygląd chciał wyrazić swoją indywidualność, dojrzałość i osobowość. Przywiązywał więc dużą uwagę do ubioru. Przyznaje, że udało mu się wyróżnić spośród tłumu, ponieważ wybierał dla siebie dość oryginalne części garderoby, czasami nawet damskie<sup>33</sup>. Zdarzało się też, że jego wygląd wzbudzał zainteresowanie osób postronnych, czego przejawem były nieprzychylnie komentarze. Wówczas utwierdzał się w słuszności dokonanego wyboru. Oryginalny strój dopełniały długie włosy. Ubiór był wyrazem jego nastoletniego buntu, a także poszukiwania własnej drogi. Ponadto chęć zaznaczenia swojej odmienności była jedną z silniejszych potrzeb okresu młodości.

Poczyniona analiza udowodniła, że przemiany lat 90. XX wieku wpłynęły na kształtującą się tożsamość autora jak i społeczeństwa, w którym żył. Bacharewicz w momencie transformacji nie pozostał obojętny na kwestie polityczne. Mimo młodego wieku okoliczności wymusiły na nim podjęcie decyzji m.in. dotyczących polityki i języka. Wybory te wpłynęły na życie autora i zdeterminowały jego dalsze losy. Co warto podkreślić Bacharewicz nie żałuje żadnej z podjętych decyzji, o czym świadczy fakt, że nie chciałby ponownie przeżyć lat 90. XX wieku. Pojawiająca się kilkakrotnie w utworze nostalgia wywołana jest z przynależącym do schyłku minionego stulecia wspomnieniem znajomych, niewidzianych od tamtego momentu. Ponadto należy zaznaczyć, że jest wierny swym decyzjom podjętym w tamtym okresie – konsekwentnie posługuje się językiem białoruskim i krytykuje rządy A. Łukaszenki<sup>34</sup>.

Ponadto w utworze Bacharewicza z oceną wyborów mających wpływ na tożsamość jednostki i zbiorowości związana jest ambiwalencja. Decyzje podjęte przez siebie wartościuje pozytywnie i jest zadowolony z dokonań zawodowych jak również z życia prywatnego. Język białoruski określił jego sposób postrzegania świata, swojego w nim miejsca i odczytania kultury. Podobnie wychowuje córkę, która też m.in. zna białoruski. Niewątpliwie

<sup>33</sup> Ibidem, s. 96.

<sup>34</sup> Ibidem, s. 16.

lata 90. XX wieku uważa za początek nowego rozdziału w historii narodu. Jednak dokonane w tym czasie przezeń wybory ocenia jako chybione. Odnosi się to do kwestii języka białoruskiego i faktu, że został on praktycznie wyparty z przestrzeni publicznej przez język rosyjski, a także oddania władzy w ręce prezydenta Aleksandra Łukaszenki. To właśnie one, według autora, są powodem negatywnego postrzegania Białorusinów na arenie międzynarodowej. W końcu po rozpadzie ZSRR, Białoruś podobnie jak inne państwa bloku wschodniego, miała szansę na demokratyczne przemiany. Bacharewicz zarzuca swym rodakom, że w kluczowych momentach, gdy dochodziło do umocnienia autorytarnych rządów nie reagowali stanowczo. Oczywiście tutaj należy się krótki komentarz, ponieważ postawa Białorusinów uległa zmianie po ostatnich wyborach prezydenckich w 2020 r., kiedy to po ogłoszeniu ich wyników i rzekomej miażdżącej przewagi Aleksandra Łukaszenki społeczeństwo odważyło się na masowe protesty. Jednak książka wydana w 2018 r. nie odnosi się do tych wydarzeń. Z drugiej zaś ocena dotyczy kondycji społeczeństwa, w tym efektów przemian gospodarczych i politycznych. W tym aspekcie widoczne jest wyraźne rozczarowanie z prowadzonej przez władze państwa polityki. Bacharewicz zwraca uwagę na negatywne dla Białorusinów skutki doświadczanego autorytaryzmu. Naród od pokoleń przez różne władze był traktowany przedmiotowo, co przyczyniło się do nadmiernej uległości w stosunku do zwierzchników, a także zachwiania poczucia własnej wartości. Ono zaś jest istotne w kontaktach zewnętrznych, szczególnie na arenie międzynarodowej. Wpływa też na tożsamość autora.

#### LITERATURA

- Aleksijewicz S., *Urzeczeni śmiercią*, Warszawa 2001.
- Assmann A., *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska Kraków 2009, s. 101–142.
- Baharëvič A., *Maе dzevânostyâ*, Minsk 2018 [Бахарэвіч А., *Мае дзевяностыя*, Мінск 2018].
- Bakunowicz T., *Komentarze OSW. Gra według reguł Łukaszenki: opozycja polityczna na Białorusi*, 2015, nr 176, [https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze\\_176.pdf](https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_176.pdf) [dostęp: 17.09.2022].

- Czachor R., *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011. Studium politologiczne*, Polkowice 2011.
- Czachor R., *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnieuropejski” 2014, nr 5/1, s. 31–44.
- Czachor R., *Transformacja systemu politycznego w Białorusi w latach 1988–2001*, Polkowice 2016.
- Czyżowska D., *Kształtowanie się tożsamości a sposób rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych przez młodzież*, „Psychologia rozwojowa” 2007, t. 12, nr 3, s. 61–72.
- Dec-Pustelnik S., *Problem zmienności pamięci zbiorowej a media/nośniki pamięci*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa” 2018, nr 11, s. 107–119.
- Długosz P., *Adaptacja pokoleń społeczeństw postsowieckich do radykalnych zmian społecznych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2020, nr 2, s. 9–35.
- Drozd K., *Czas przelomu i nadziei – obraz schyłku XX wieku we współczesnej literaturze białoruskiej na przykładzie powieści A. Klinaua „Szalom” i I. Babkova „Chwilinka. Try historii”*, „Acta Polono-Ruhenica” 2021, XXVI/3.
- Eberhardt A., *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008*, Warszawa 2008.
- Edwards J., *Language and identity: Key Topics in Sociolinguistics*, New York 2009.
- Falkowski K., *25 lat transformacji na obszarze poradzieckim – osiągnięcia, problemy i wyzwania*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. XIV, nr 3, s. 29–59.
- Foligowski P., *Białoruś. Trudna nie-podległość*, Wrocław 1999.
- Kornacka-Skwara E., *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe im. Akademii Jana Długosza w Częstochowie” 2011, z. XX, s. 113–120.
- Marples D.R., *Belarus a denationalized nation*, New York 2012.
- Mathews G., *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, Warszawa 2005.
- Mironowicz E., *Białoruś*, Warszawa 1999.
- Musiał D., *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji*, „Studia z Psychologii w KUL” 2007, t. 14, s. 73–92.
- Ramza T., *Taraškeviča i narkamaŭka: ci ěsc’ gramatyčnae procistaânne?*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2018, t. LXVI, s. 409–432 [Рамза Т., *Тарашкевіца і наркамаяўка: ці ёсць граматычнаяе процістаянне?*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2018, t. LXVI, s. 409–432].
- Rudkouski P., *Komentarze OSW. Miękką białorutenizacja. Ideologia Białorusi w dobie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, 2017, nr 253, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-11-03/miekkka-bialorutenizacja-ideologia-bialorusi-w-dobie-konfliktu> [dostęp: 15.03.2023].

- Sadowski A., *Język komunikacji a język grupy etnicznej na przykładzie krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Pogranicze. Studia społeczne” 2018, t. XXXII, s. 111–128.
- Sadowski R., *W cieniu Łukaszenki. Opozycja na Białorusi*, „Wolność i solidarność. Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury” 2012, nr 4, s. 94–103, [http://civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WiS\\_04\\_.pdf](http://civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WiS_04_.pdf) [dostęp: 15.03.2023].
- Szybieka Z., *Historia Białorusi 1795–2000*, Lublin 2002.
- Świder K., *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Warszawa 2015.

## SUMMARY

SOCIO-POLITICAL CHANGES IN THE 1990s  
AND THE IDENTITY OF AN INDIVIDUAL  
IN ALHIERD BACHAREWICZ'S MEMOIRS *МАЕ ДЗЕВ'ЯНОСТЫЯ*

The article discusses the impact of the sociopolitical transformations of the 1990s on the shaping of the identity of the individual – Alhierd Bacharevič and the community – the nation. In the memoir *Мае дзев'яностыя*, the author recalls events important for his personal dimensions, such as the choice of language and career path. Moreover, it also refers to those that are important for Belarusians, such as the 1995 referendum or the presidential elections. He also marks the moment when Alexandr Lukashenka's policy changed its direction. It also evaluates the transitions at the end of the last century. It depends on the perspective taken. The author evaluates his own choices positively, he has no regrets. However, in relation to the nation, he perceives the period of change negatively.

**Keywords:** contemporary Belarusian literature, identity, socio-political changes, Alhierd Bacharevic.